

Hoja Ismet Buharynyň ömri we döredijiligi

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Hoja Ismet Buharynyň ömri we döredijiligi

HOJA ISMET BUHARYNYŇ ÖMRI WE DÖREDIJILIGI

Doganlyk özbek halkynyň edebiyaty türkmen edebiyatyna ýat däl, gaýtam, köki bir iki kowumdaş halkyň özi ýaly edebiyatlarynyňam kökü-de bir, jany-da bir, gany-da bir. Edebiyatçy Subrobhon Babakalonow XV asyr özbek şahyry Hoja Ismet Buharynyň döredijiligine edebi seljerme geçirýär.

Türkiýäniň "Ay Vakti" žurnalynda çap edilen bu makala asyl nusgasynda dykgatynyza ýetilýär.

* * *

HOCA ISMET BUHÂRÎ'NIN HAYATI

Hoca İsmet (tam adı Hoca Fahrettin İsmetullah İbn-i Mesut Buhâri) XIV. Yüzyılın sonu ve XV. Yüzyılın öncesi Özbek edebiyatının büyük temsilcilerinden birisidir. Zül-lisaneyn şair, dönemin yetenekli edebiyatçısı olarak Abdurrahman Câmî ve Ali Şîr Nevâî'nin dikkatini çekmiştir. Ali Şîr Nevâî, 'Mecâlis ün-nefâis ve 'Mizân ül-evzân' adlı eserlerinde zül-lisâneyn şairin şahsiyetini ve eserlerini önemli bir şekilde değerlendirmiş, onun ender yeteneğe sahip olduğunu vurgulamıştır. Örneğin, 'Mecâlis ün-nefâis''te bunu şöyle dile getirmiştir: "Hoca Ismatullo Movarounnahr buzurglaridandur. Zohir ilmin takmil kilğondur. Goyat huşta'bligidin özin şe'rğa mansub kilib, devoni maşhur böl-di... Hocani kabri Buhoroda öz hucrasidadur " [8.14].

Abdurrahmân Câmî de 'Baharistan' adlı eserinde Hoca İsmet hakkında şu bilgileri vermiştir: '...Va digare Hoca İsmati Buhoroist. Ba vay dar ğazal tatabu'i Hisrav mekunad' [2.123].

Yani, Abdurrahmân Câmî, Hoca İsmet'in edebî eser hakkındaki yeteneğini, Emir Hüsrev Dehlâvî'nin gazellerine nazire yapmaya cüret ettiğinde görüyor.

Zül-lisâneyn şair hakkında böyle ilginç bilgileri Devletşâh Semerkandî'nin 'Tezkiret-üş-şuara' (1487), Handemir'in 'Habib-üs-siyer' (1521-1524), Ali Takiddün Kâşânî'nin 'Hülasât-ül-eş'ar ve Zübdet-ül-efkar', Emin Ahmet Râzî'nin 'Haft İklim' (1594), Abdullah Kâbulî'nin 'Tezkirâ-üttevârih' (1556-1605) gibi tezkirelerinden de okuyabiliyoruz. Yukarıda dile getirdiğimiz kaynaklarda geçen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Hoca İsmet Buharî 1365-1375 yıllarının ortalarında, Buhara'nın Hoca Mes'ud adındaki meşhur hocazâdesinin ailesinde doğmuştur. Onun babası, o dönemin erdemli şahsiyeti ve tüccarı olmuştur. Yetenekli edebiyatçı A.Mirsafoyev'in 'Hoca İsmati Buhoroi va ecodiyoti' (Hoca İsmet Buharî ve Onun Eserleri) konulu doktora tezinde (1971 yılında başarıyla savunmuştur.) belirttiğine göre, şair, 22 Ocak 1437 tarihinde Buhara'da vefat etmiştir.

Kaynakların belirttiğine göre, okuma yazmayı ilk olarak aile içinde ilâhî- irfânî bilimler sahibi olan babasından öğrenen Hoca İsmet, sonradan tahsiline Buhara medreselerinde devam etmiştir. Dönemin zâhirî ve bâtınî bilimlerinde büyük bir bilgiye sahip olan Hoca İsmet, zül-lisâneyn şair olarak büyür. Onun ismine eklenmiş 'Hoca' kelimesi ve şairin kendi çağdaşları arasında 'hâcegân' tarikatının olgunlaşan sâliki (sonradan mürşidi) makamında meşhur olduğunu doğrular. XV. yüzyılın en ünlü tezkire âlimi ve şairi olan Devletşâh İbn-i Bahtşâh-i Semerkandî 'Tezkiretüş- Şuara' adlı eserinde Hoca İsmet hakkında, şunları dile getirmektedir: 'Büzürgzâde, erdemli ve bilge kişiymiş, nesebi Ca'fer ibn-i Abu Talib'e ulaşır... Hoca İsmetülla'nın dedeleri Buhara'da * Fayzulla Hocayev adlı Buhara Devlet Üniversitesi (Özbekistan), Özbek Filolojisi Fakültesi, Özbek Edebiyatı Tarihi Anabilim büyük ve erdemli kişilerdenmiş. Babası Hoca Mes'ud Buhara soylularındandır. Hoca İsmetülla böyle bir zat olduğuna rağmen, şairlik şivesinde – ister kaside de ve gazelde, ister mesnevî veya kıt'acılıkta ve diğer kullanımlarda olsun,

bilinen, meşhur ve mahirdir' [3.147]. İsmet Buharî hakkındaki samimi düşüncelerini devam ettiren tezkireci, ona adadığı mesnevisinde aşağıdaki beyiti de yazmıştır:

Kaynadı İsmet dili çeşme misâl,
Sözleri âşıkları etti lâl [3.147].

XX. yüzyılda zül-lisâneyn sahibi olan şairin hayatı ve faaliyetleri hakkındaki incelemeler daha da yoğunlaşmıştır. Örneğin, Y.E.Bertels, A.P.Kayumov, A.Semenov, Yan Ripka, S.Aynî, A.Mirzoyev, E.R.Rustamov, V.Abdullayev, H.Mirzazade, A.Mirsafojev, A.Canfida, T.Karayev, R.Vahidovların çalışmalarını dile getirebiliriz.

Filoloji doktoru A.Mirsafojev, 'Hoca İsmet Buharî ve Onun eserleri' konulu tezinde ilk olarak Hoca İsmet Buharî'nin hayatını ve eserlerini kapsamlı bir şekilde öğrenmiştir. Bilgili âlim, kendi çalışmalarında Hoca İsmet Buharî divanının ondan fazla nüshasından faydalandı. Bunların içinde 17 numarasıyla Abu Ali İbn-i Sina adlı Buhara il kütüphanesinde bulunmakta olan el yazması da vardır.

Bu kütüphanenin Şarkiyat ve Ülke Bilimcilik bölümünde yer alan bir başka divanı ise âlimin nazarı dışında kalmıştır. Mezkûr kütüphanede 262 numarasıyla Hoca İsmet Buharî'nin 'Avvali Zuhuri Devamı Hoca İsmet' adlı şiirler derlemesi –küçük-divanı da bulunuyor. Bu derlemeyi XX. Yüzyılın başlarında Şeref isminde marifetli ama kim olduğu bilinmeyen bir kişi kütüphaneye hediye etmiş. Bunu, kitabın başındaki mühürden anlıyoruz. Küçük divan ilk önce 381(1) numarasıyla, sonra 1929-1940 yıllarında Latin alfabesindeki ikinci mühür (enventar numarası 1225-81 şube) ile resmî olarak yeniden kaydedilerek belgelendirilmiştir. Yazıya geçirildiği sene belli değildir. Hacmi 162 sayfadır. Küçük divanda mukaddimeden başka toplam 397 tane (2167 beyit) gazel derlenmiştir.

Derleme terkipteki gazellerinde şairin ruhî durumunu ve hayatına dair bilgilerini açıkça ortaya koyan birçok önemli bilgi bulunmaktadır. Özellikle, mezkûr divan içindeki bu gazel, şairin ibretli hayat yolunun bazı noktalarına açıklık

getirebilir:

Çun dar ğam tanho umre ba sar ovardam,
Kardam safaru bozash ayşî nazar ovardam.

Boron ba rah ovardî, kavsar çî ovardî,
Bahri dil purhunu rangi çigar ovardam.

Çun çoni çudomanda vakfi ğam bahri on şud,
Az böyi masihi hud çoni digar ovardam.

Har nakltalab k-az dil sar barzada bud aknun,
Bo kafş bahri otaş az pañç bar ovardam.

Az bor, ki İsmat raftam, söi darveş,
To çor pisar bud ki, rasmi padar ovardam. [8.162]

Yukarıda geçen parçanın dördüncü ve beşinci beyitlerinde şairin dervişliği seçmesine neden olan sebepler de mısralarda dile getirilmektedir. Buna göre, şairin beş çocuğu -bir kız ve dört erkek- varmış. Kızının mutsuzluğu yetmezmiş gibi (yukarıdaki tahlili hatırlayın), dört oğlu da bu fani dünyayı terk etmiştir. Dile getirdiğimiz gazelin yazıldığı yaprağın kenarında hattat tarafından açıklama yapılmış, bu açıklamada Hoca İsmet'in Fethullah, Cüre, Bek, Niyaz isimli oğullarının olduğu vurgulanmıştır. Analiz ettiğimiz divanda yer alan ve Emir Heyder isminin gizlendiği bu muammanın aşağıdaki mısralarında da şairin kendisinin aynı acı gerçeği büyük bir üzüntüyle ifade edildiğini görüyoruz;

“Hayf şud, ki şabhoyu rözho bo rakib,
Boda nöşivu Bek, Cöra, Niyozî yodam...”

Hoca İsmet'in hayatına ve eserlerine dair bilgileri elde ettiğimiz diğer bir kaynak ise Buhara şehrindeki Sanat müzesinin kütüphanesi fonunda 277784/2 envanter numarasıyla yer alan el yazması olup, 'Dinav-ı Hoca İsmet' diye adlandırılmış olan eserdir. Bu divanın yazılış tarihi Hicri 1280 (Miladi 1859)'dir ve kâtip Abülkasım ibn-i Hacımuhammad

tarafından kaleme alınmıştır. Mezkûr divan 220 sayfadan oluşur ve ölçüsü 14,5 cmX25,5 cm. divanın cildi kırmızı meşinden işlenmiştir. Onu sahaf Nuriddin ananevi Doğu üslubu (1A-1B, 2A-2B) tarzında sayfalandırmıştır. Divan nestalık yazısıyla yazılmış ve en başta beş sayfalık bir mukaddime yer almaktadır. Mukaddimededen sonra Ali Şir Nevai'nin iki gazeli yer almaktadır.

Divanın başında Abdurrahman Cami'nin gazallerinden oluşan bir mecmua eklenmiştir. Onda 32 gazel mevcuttur. Mecmuadan sonra Hoca İsmet'in gazelleri başlar. Divanda 383 gazel, 12 rubai, 30 müsemmeti ve 56 kaside yer alır. Bu divanda yer alan diğer bir önemli yenilik divanın terkiibinde bir Özbekçe (Türkî) ve dört mülemma (Özbekçe-Tacikçe) gazellerinin yer almasıdır. Bunların içinde üç beyitten ibaret olan küçük bir mülemma da mevcuttur. Ayrıca divanı incelediğimizde şairin ona yakın Tacikçe ve Arapça şir-ü şekerde yazılan şiirleri de yer almaktadır.

İncelediğimiz bu divanın kendine has temel bir özelliği de şudur ki, şiiri mecmuaya verip, onu çoğalttırmak ve satmanın kesin olarak yasaklanmasıdır.

Özet olarak, Hoca İsmetullah Buhari'nin ihtiyarlık döneminde yazdığı birçok şiir numunelerini içeren bu divan, onun acı hayat kesintileri hakkında ek bilgiler veriri ve bunları daha derin bir şekilde incelemeyi gerektirir.

Yakında Hoca İsmet divanının Tahran yayınıni elde ettiğimiz için, onun biyografisine ait bazı kısımları açıklamayı gerekli gördük. İran'ın divan edebiyatı âlimi Ahmet Keremi tarafından 'İşkan' yayınevinde 1857 yılında 1000 nüsha olarak yayınlanmıştır. Kitabın genel hacmi 590 sayfadan oluşmakta, nestalık yazısıyla Ali U'dyani tarafından kaleme alınmıştır. Ahmet Keremi, Hoca İsmet'in şahsı üzerinde durarak, onu ilahî, irfanî erbab ve temiz insan olduğunu söyler. Örneğin, büyük şairin şeceresi hakkında bildirilen mülâhazalar da ilgi çekicidir. Ama âlimin tüm düşünceleri de yeni değildir, onlar Ali Şir Nevai'nin "Mecâlis ün-nefâis", "Mizân ül-Evzân" ve daha birçok tezkere ve tarihi eserlere dayanarak yazmıştır. Ahmet Keremi, klasik kaynakları incelenmiştir ve hepsini

derleyip özet olarak onları okuyucuya sunar. Özellikle, onun Hoca İsmet'in edebi üslubuna ait fikirleri ve mülâhazaları özel övgüye layıktır. Muhakkak ki Hoca İsmet'in Farisi şiirinde Hoca Hafız'ın gazellerindeki çeşitliliğini, Şeyh Sa'di şiirindeki yüksek nasihat ve hikmet ruhunun büyük olduğunu vurgular.

Şunu söylemeliyiz ki, Ahmet Keremi divanın girişine Ali Şir Nevai tarafından ''Maveraünnehir'in büzürgzadesi'' olarak itiraf edilen yetenekli şairin tüm eserlerini ele almış değil. Örneğin, klasik kaynaklarda zül-lisaneyn olarak dile getirilen Hoca İsmet'in Türkî (Özbekçe) şiirinin incelenmediği kesindir. Buna rağmen, şairin Farisî şiirlerinin İran yayınında sekiz edebi türe mensup yaklaşık 13000 mısradan oluşan eserlerinin toplanması çok önemlidir. Divandaki şiirlerin büyük bir kısmını (79 tanesini) kasideler teşkil eder. Şunu itiraf etmeliyiz ki, şair divanının Tahran nüshasında yer bulan kasideler Özbekistan Fenler Akademisi Berunî Şarkşinaslık Enstitüsü elyazmaları fonunda korunmakta olan 1435. numaralı divandaki kasidelerden daha çoktur. Divanda kasidelerden başka, 444 gazel, 5 müsemmet, 2 terkihibent, 5 muhammes, 5 kıt'a, 53 rübâî, 18 dağınık beyit ve 1 behr-i ta'vil yer almıştır. Kasidelerin birçoğu Halil Mirza'ya (41 tane) adanmıştır. Mirza Uluğ Bey'e bahşedilen kasideleri de (13 tane) kapasitelidir: Allah, Resül-i Ekrem, Hazret-i Ali ve İbrahim Sultanların her birine 4 tane, Hoca Zengişah'a 3 tane, Emirzâde Cügi, Yahyâ Meğisüddev'le, Hoca Şemsüddin Mahmud'lara 2 tane, Mahmud Hoca, Belh ve İslam mülkü vasfında, Hoca Lütfehded, Şadimülk Âkâ (Halil Sülطان'ın eşi), Şâhrüh Mirza Köregânî, Emirzâde Bâysunkur gibi kişilere 1 tane olmak üzere toplam 13 tane kaside yer almıştır.

Hoca İsmet, mahlas olarak divanında Peygamber Resul-ü Ekrem ve Mirza Uluğ Bey'e adanan kasidelerde, bunların yanında Halil Sultan'a bahşedilen toplam 41 kasidenin 34 tanesinde Nâsirî, geri kalan tüm kaside ve gazellerinde İsmet mahlasını kullanmıştır.

Hoca İsmet divanının 'Tahran' nüshası şairin diğer tüm divan nüshalarına göred daha çok iyidir. Bunun birçok nedeni

bulunmaktadır:

Birincisi, Ahmet Keremî'nin şairin Türkî dildeki gazelciliğini incelememiş olmasıdır. İkincisi, Hoca İsmet'in yaklaşık 1100 beyitten oluşan 'İbrahim Ethem' ilâhî-irfânî mesnevîsi de bu divanda yer almaktadır. Ayrıca, şair divanlarının çeşitli el yazması nüshalarını inceledikten sonra şuna emin olduk ki, hocanın sadece Türkî gazelleri değil, bunların yanında başka derlemeleri bulunan seçkin ve ender bazı Farsî gazelleri, rubaileri de divanda yer almamıştır.

Üçüncüsü, Hoca İsmetullah'nın Sahibkiran Emir Timur'a ithafen yazılan mersiyesi de bu divanda görülmektedir.

Dördüncüsü, Ahmet Keremî giriş makalesinde şairin kendisine temas eden divan nüshalarıyla ilgili bilgileri kesinlikle incelememiştir. Madem bu nüsha karşılaştırmalı yayıncı, onda müracaat edilen nüshalar, onların hacmi, yazılış dönemi, şimdi de bulunduğu yer gibi zarurî bilgiler gösterilmeliydi.

Anlatılanlara rağmen, Hoca İsmet mecmuasının İran yayını onun dünya kütüphanelerindeki (katalogların bilgilerine göre, bu güçlü söz sanatçısının divanları cihanın yirmiden fazla şehirlerinde bulunmaktadır) mevcut el yazmalarının en iyisi olması nedeniyle önemlidir.

Kaynakça

1. Bertels Y.E. Literatura narodov Sredney Azii. jurn. – "Noviy mir". 1939, N9. s.279-280.
2. Câmî Abdurahmân. Bahâristân. – Düşanbe: "Edip", 1987.
3. Devletşah Semerkandî. Tezkiret-üş-şuarâ. ÖzFA Şarkiyat enstitüsü elyazmaları fonu. N. 53. 361 sayfa.
4. Hoca İsmet Buhârî. Divan. Avvali zuhuri duvöm. XVII.yy. sonu XVIII.yy. öncesi. Hattat: Hoca Şemsüddin Muhammad. Abu Ali ibn-i Sina adlı Buharail kütüphanesi. İnv. Num. 262. 162 sayfa.
5. Hoca İsmet Buhârî. Divan. Katip: Abulkasım ibn-i Hacımuhammad. Buhara şehir Sanat kütüphanesi. İnv. Num. 27784/2. 440 sayfa.
6. Hoca İsmet Buhârî. Divan. Yayına hazırlayan: Ahmed Keremî.

– Tehrân: “İşkân”, 1987. – S.3-590.

7. Mirsafojev A. Hoca İsmet Buharî i ego tvorçestva. DKN. – Semerkand, 1971. s.3-280.

8. Nevâî A. Mükemmel eserlar toplamı. 20 ciltli. 16.cilt. – Taşkent, 2000. – S.91.

9. Rustamov E.R. Uzbekskaya poeziya v pervoy polovine XV veka. – Moskova, 1963. – S.34.

10. Vahidov R. Yıllardan kalan manevî anıt. ... “Hoca İsmet – zül-lisâneyn şair”. – Taşkent: “Zerkalem”, 2006. – S.71.

11. Yan Ripka. İstoriya persidskoy i tadjikskoy literaturi. – Moskova: “Progress”, 1970. – S.264-270.

Suhrobhon BOBOKALONOV.

© “Ay Vakti” žurnaly, 29.07.2011 ý.

Edebiyaty öwreniş